

Variante in modifikacije (iz)biblijskih frazemov

Eva Trivunović

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
eva.trivunovic@zrc-sazu.si

Povzetek

V prispevku so analizirani (iz)biblijski frazemi, njihove variante, prenovitvene in neprenovitvene modifikacije v korpusih *Gigafida 2.0*, *Janes* in *slWaC*. Vsi izbrani frazemi in njihove prenovitve so najpogostejši v korpusu *Janes*, kar dokazuje nujnost vključevanja večjega števila raznovrstnih korpusov v jezikoslovne raziskave. Večje število (iz)biblijskih frazemov se vse bolj prilagaja sodobnemu jeziku in stvarnosti, s čimer se odmikajo od izvirnega besedila, v nekaterih primerih sta zaradi sestavinskih variant prikrita biblijski izvor in verska konotacija.

Variants and Modifications of Biblical Phraseological Units

The paper analyses biblical phraseological units, their variants and modifications, especially phraseological innovations in the *Gigafida 2.0*, *Janes* and *slWaC* corpora. All of the examined phraseological units and innovations are most common in the *Janes* corpus, which proves the need for including diverse corpora in linguistic studies. In many of the analysed biblical phraseological units a significant change from the biblical text toward modern language and reality can be observed, and in some cases lexical variants result in concealment of their biblical origin and religious connotation.

1. Uvod

Ena od definicijskih lastnosti frazemov je stalnost oblike in pomena, vendar je ta pogosto razrahljana in ohlapnejša, kot se zdi na prvi pogled, saj se frazemi v besedilih uresničujejo na zelo različne načine. Mnogi frazemi obstajajo v različnih variantah in oblikah (prim. Meterc, 2019), pogosto je tudi »razhajanje med uslovarjenimi variantami in stanjem v korpusih« (Meterc, 2017: 89). Bistveno je ločevati med izhodiščno obliko, oblikami rabe, normiranimi variantami ter modificiranimi besedilnimi rabami. Izhodiščno obliko tvorijo vrsta in zaporedje sestavin, njihovo minimalno število in razmerje med njimi (Kržišnik, 1996: 133, po Čermák, 1985: 184), oblike rabe vključujejo oblikoslovne prilagoditve in pretvorbe. Od izhodiščne oblike je treba ločiti normirane variante, ki so v jeziku ustaljene in so lahko med seboj enakovredne ali stilno zaznamovane. Od variant ločen pojav je modificirana raba, ki je za razliko od variant neustaljena. Modifikacije so lahko prenovitvene ali neprenovitvene. Neprenovitvene modifikacije so nefunkcionalne spremembe in so z vidika normirane stalnosti neke vrste napake (Kržišnik, 1996: 133–134).

Prenovitvene modifikacije se od neprenovitvenih ločijo po besedilni vlogi. »Prenovitve so namerne in sobesedilno pogojene spremembe pomena in/ali oblike frazeologemov« (Kržišnik, 1990: 399, prim. tudi Kržišnik, 1987; Kržišnik, 1996; Kržišnik, 2006). Vezane so na konkreten kontekst oziroma situacijo, v kateri jih avtor tvori, zato za razliko od izhodiščnega frazema obstajajo le na besedilni ravni, ne pa tudi na jezikovni (Kržišnik, 1990: 401). Pogoj za učinkovitost prenovitve je vzpostavljanje razvidnega razmerja s pomenom izhodiščnega frazema, hkrati pa prenovitev vsebuje nove pomenske razsežnosti, zato je za prenovitve bistveno ustvarjanje napetosti med izhodiščnim pomenom in pomenom prenovitve (Kržišnik, 1990: 401). Prenovitve so v besedilu stilno opazne, pogosto postanejo aktualni pomenski prenos, ki so v frazemu postali že bolj ali manj prikriti (Kržišnik, 1996: 140–141, po Pogorelec, 1976), velikokrat se nanašajo na

aktualne družbene, politične ali osebne dogodke (Justin et al., 2015: 37).

Prenovitve so zelo pogoste prav pri frazemih zaradi večsestavinskosti, ki v primerjavi z besedo omogoča več možnosti za izrabo semantične potence, in zaradi visoke stopnje prepoznavnosti frazemov, ki izvira iz njihove dolgotrajne prisotnosti v jeziku in jezikovni skupnosti. Predpogoj za prenovitve je tako ustaljenost jezikovnih enot (Kržišnik, 2006: 266), izbira frazemov za prenovitev in možnosti za prenovitve pa so neomejene (Kržišnik, 2006: 271).

Kljub jasno zastavljeni tipologiji in terminologiji je pomembno zavedanje, da je vsako postavljanje mej umetno, saj je jezik kontinuum z mnogimi mejnimi primeri (prim. Meterc, 2019: 37), ločevanje med različnimi tipi pojavitev in razvrščanje zgledov iz avtentičnih besedil tudi ob jasnih definicijah jezikovnih pojmov ni vedno enostavno, predvsem ločevanje med variantami in neprenovitvenimi modifikacijami je pogosto zelo težavno (Kržišnik, 1996: 134). Čeprav je neprenovitvena modifikacija neke vrste napaka, to ne privede vedno do razpada frazeološkega pomena. V teh primerih se uveljavlja t. i. potencialna norma, znotraj katere se gibljeta tako sprejemnik kot tudi tvorec besedila (Kržišnik, 1996: 149). Neprenovitvene modifikacije lahko napovedujejo nove variante in spremembo norme (Kržišnik, 2006: 164).

Pri preučevanju frazeologije so nepogrešljivi korpusi, saj velika količina avtentičnih besedil povečuje verodostojnost raziskav (Gantar, 2007: 22–23), zlasti so pomembni prav pri »ugotavljanju regularnosti pretvorbenih procesov in variantnosti« (Gantar, 2006: 154), ki so skupaj s frazeološkimi pretvorbami osrednja tema prispevka.

2. Raziskovalna vprašanja

V raziskavi so predstavljene variante ter prenovitvene in neprenovitvene modifikacije sedmih frazemov v

sodobni slovenščini.¹ Ker prenovitve vzpostavljajo napetost med pomenom izhodiščnega frazema in pomenom prenovitve, je za njihovo razumevanje bistveno, da naslovnik pozna tudi izhodiščni frazem. Ob tem dejstvu se postavlja vprašanje, ali so prenovitvam bolj podvrženi frazemi, ki so tudi sicer (v svoji izhodiščni obliki) pogostejši. Pregledane so bile pojavitve izhodiščnih frazemov in njihove prenovitve, ob tem pa je bilo treba določiti tudi, kaj so ustaljene variante, ki v nekaterih primerih še niso predstavljene v slovarjih. Ustalenost variante dokazujejo predvsem pogosta raba, uvaljalna sredstva in neprenovitveni učinek.

Za ugotavljanje, v katerih primerih gre za ustaljeno variantnost in v katerih za neprenovitvene modifikacije, kjer frazeološki pomen ne razpade zaradi uveljavljanja potencialne norme, je ključnega pomena količina gradiva, ki jo imamo na voljo. Da bi bilo umeščanje pojavitve v ti dve pojavnosti zanesljivejše, so bili v raziskavo vključeni trije korpusi, ki prinašajo različne tipe besedil. Hkrati je to omogočilo tudi raziskovanje vprašanj, ki so vezana na določen tip besedil, in sicer ali so frazeološke prenovitve (ali pa določeni tipi prenovitev) pogostejše v določenih tipih besedil ter ali so med korpusi razlike v pogostosti rabe izhodiščnih frazemov in prenovitev.

Poleg splošnih vprašanj o variantah in modifikacijah so nas zanimale specifike (iz)biblijskih frazemov² in njihov razvoj v sodobnem jeziku. Že pri raziskovanju izbiblijskega frazema videti *iver/pezdir v očesu koga/česa, bruna v svojem/lastnem (očesu) pa ne*, ki je bil predmet proučevanja prejšnjih raziskav (Trivunović, 2019), so se pokazale nekatere značilnosti, ki bi lahko bile skupne večjemu številu (iz)biblijskih frazemov. To so predvsem prilagajanje sodobnemu jeziku in stvarnosti ter s tem odmikanje od izhodiščnega besedila (*Biblije*). Nadaljnje vprašanje je, ali ti frazemi izgubljajo očitno versko konotacijo, predvsem z ustaljenimi sestavinskimi variantami, kjer so besede iz verskega diskurza nadomeščene z versko nezaznamovanimi besedami.

3. Izbor frazemov in metodologija

V raziskavo je bilo vključenih sedem frazemov (šest pregovorov, ki so spodaj zapisani z veliko začetnico, in en glagolski frazem, ki je zapisan z malo začetnico). Ker je za uspešno prenovitev bistveno poznavanje izhodiščnega frazema, so bili štirje pregovori (*Oko za oko, zob za zob; Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega; Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo; Beseda je meso postala*) izbrani iz seznama najbolj poznanih in

pogostih slovenskih pregovorov in sorodnih paremij (Meterc, 2017: 237–59).

Izhodiščne oblike frazemov so izpisane iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika, druga izdaja* (v nadaljevanju: *SSKJ2*),³ pri analizi vsakega frazema je opozorjeno na morebitno razhajanje v slovarski obliki s *Slovarjem slovenskih frazemov* (v nadaljevanju: *SSF*) in dejanskim stanjem v korpusih.

Ker je prenavljanje frazemov kreativen proces z neomejenimi možnostmi, se ne da predvideti vseh možnih prenovitev. V raziskavi so obravnavani le naslednji tipi prenovitev.⁴

A. Vzorec, ki bi se lahko nadaljeval ali zamenjal (2):

1. Oko za oko, zob za zob
 - oko za oko, x za x
 - zob za zob, x za x
2. Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega
 - dati cesarju, kar je cesarjevega, in (dati) x, kar je x-ovega
 - dati Bogu, kar je božjega, in (dati) x, kar je x-ovega
 - dati x, kar je x-ovega

B. Frazemi z dvodelno strukturo, kjer je lahko en del ohranjen in drugi zamenjan, pri enem frazemu so zajete tudi sestavinske prenovitve (3):

1. Človek obrača, Bog obrne
 - človek obrača ...
 - ... Bog obrne
 - x obrača, y obrne
2. Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo
 - ... naj prvi vrže kamen / naj prvi vrže kamen ...
 - kdor je brez greha ... / ... kdor je brez greha
3. Duh je sicer voljan, ali meso je slabo
 - duh je voljan ... / ... duh je voljan
 - ... meso je slabo / meso je slabo ...

C. Zamenjava samostalniške sestavine (2):

1. Beseda je meso postala
 - beseda je x postala
 - x je meso postal
2. metati bisere svinjam
 - metati x svinjam
 - metati bisere x

3.1. Metodologija

Ker je raziskovalni poudarek na razširjenosti in rabi frazemov in prenovitev v različnih diskurzih, so bili uporabljeni trije korpusi: *Gigafida 2.0*, *Janes* in *slWaC*, za iskanje je bilo uporabljeno orodje *noSketch Engine* infrastrukture *CLARIN.SI*.⁵ Vsa iskanja so bila izvedena v vseh treh korpusih.

¹ Redki zadetki v korpusih iz starejših besedil zato v raziskavo niso bili vključeni (npr. v korpusu *slWaC* najdemo tudi primer: *Bogu, kar je božjega, cesarju, kar je cesarjevega in narodu, kar je narodovega*, ki je iz časopisa *Novice gospodarskih, obrtniških in narodnih stvari* iz leta 1882).

² V diahronem raziskovanju se je izkazalo nujno ločevanje biblijskih (frazemi, ki so bili prevzeti v slovenski knjižni jezik iz jezikov biblijskih predlog kot že izoblikovane frazeološke enote) in izbiblijskih frazemov (frazemi, ki so svojo stalnost in ali preneseni pomen dobili šele s procesom frazeologizacije v slovenskem jeziku) (Trivunović, 2019: 50–51), vendar je za to raziskavo to zanemarljivo. Zapis »(iz)biblijski« zajema oba tipa frazemov: tako biblijske (*Oko za oko, zob za zob*) kot izbiblijske frazeme (vsi ostali), ki so obravnavani v prispevku.

³ Razlika v zapisu izhodiščne oblike v primerjavi s *SSKJ2* je le v sestavini *bog/Bog*, ki je v slovarju v vseh primerih zapisana z malo, tukaj pa se uporablja zapis z veliko začetnico. V uporabljenih korpusih se pojavljata oba zapisa, a prevladuje zapis z veliko. Tudi drugi raziskovalci opozarjajo na pravopisno variantnost (prim. Meterc 2017). Glede na izvor frazemov se zdi utemeljen zapis z veliko začetnico.

⁴ Drugi tipi prenovitev, ki tem vzorcem ne sledijo (npr. *Zob za zob, oko za oko ... in rit za povišico; Kdor še nikoli ni nič privatnega stiskal v službi, naj prvi vrže printer vame*) niso obravnavani.

⁵ <https://www.clarin.si/noske/index.html>

Gigafida 2.0 je referenčni korpus standardne slovenščine, saj so bila iz prejšnje različice korpusa odstranjena besedila z nestandardnimi jezikovnimi značilnostmi. V primerjavi s prejšnjo različico vsebuje večji delež leposlovnih in šolskih besedil, dodanih je tudi več besedil spletnih besedilodajalcev z večjo produkcijo (npr. novičarski portali, dnevni časopisi). Največji delež besedil v korpusu predstavljajo časopisi (47,8 %), sledijo spletna besedila (28,0 %), revije (16,5 %), stvarna besedila (3,8 %) in leposlovje (3,5 %). Besedila drugih tipov predstavljajo le 0,3 % (Krek et. al., 2019: 1–7; prim. tudi Krek et. al., 2016). Korpus vsebuje 1.333.360.653 pojavnici in je največji od uporabljenih korpusov.

slWaC je korpus slovenskega spleta. V prvo različico korpusa so bila vključena besedila samo za domene .si, v novejšo različico pa so vključene tudi spletne strani drugih domen (Erjavec in Ljubešić, 2014: 50). Korpus vsebuje 895.903.321 pojavnici.

Korpus *Janes* sestavljajo besedila slovenskih družbenih omrežij. Najnovejša različica korpusa vsebuje pet zvrsti javno objavljenih uporabniških spletnih vsebin: tvite, forume, komentarje na spletne novice, bloge in komentarje nanje ter uporabniške in pogovorne strani na *Wikipediji* (Fišer et. al., 2020: 225; prim. tudi Fišer et. al., 2016: 68–69). Največji je delež tвитov, ki predstavljajo več kot polovico celotnega korpusa, najmanj pa je komentarjev z *Wikipedije* (Fišer et. al., 2020: 232). Korpus vsebuje 252.904.238 pojavnici.

Najprej so bila izvedena ločena iskanja za pojavitve izhodiščnega frazema in prenovitve, vendar se je kasneje pri večjem številu frazemov izkazalo, da je bolje iskati samo po dveh ali treh najmanj variantnih sestavinah ter nato pregledati rezultate in s pomočjo različnih opcij filtriranja rezultatov ločiti pojavitve izhodiščnega frazema od prenovitev. Za zelo učinkovito se izkazalo tudi iskanje po novo odkritih delih (prim. Meterc, 2019).

Za ponazoritev vzemimo frazem *Oko za oko, zob za zob*. Za iskanje prenovitev sta bili izvedeni dve iskanji, ki sta zajeli nadaljevanje dela *oko za oko* (prvo iskanje) oziroma *zob za zob* (drugo iskanje). Iskanje ni zajelo izhodiščnega frazema, temveč samo prenovitve, saj so bile z iskalnimi pogoji izločene že uslovarjene variante s samostalniki *oko*, *zob* in *glava* v drugem delu (gl. 4.1).

1. [lemma_lc="oko"] [word="za"] [lemma_lc="oko"] [{}{0,2} 1:[tag="S.*" & lemma_lc!="oko" & lemma_lc!="zob" & lemma_lc!="glava"] [word="za"] 2:[tag="S.*" & lemma_lc!="oko" & lemma_lc!="zob" & lemma_lc!="glava"] & 1.lemma_lc=2.lemma_lc
2. [lemma_lc="zob"] [word="za"] [lemma_lc="zob"] [{}{0,2} 1:[tag="S.*" & lemma_lc!="oko" & lemma_lc!="zob" & lemma_lc!="glava"] [word="za"] 2:[tag="S.*" & lemma_lc!="oko" & lemma_lc!="zob" & lemma_lc!="glava"] & 1.lemma_lc=2.lemma_lc

Za iskanje pojavitev izhodiščnega frazema sta bili prav tako izvedeni dve iskanji: [word="oko"] [word="za"] [word="oko"] in [word="zob"] [word="za"] [word="zob"]. Pri drugem iskanju so bili iz okolice izločeni zadetki z besedo *oko*, saj je te primere zajelo že prvo iskanje. Iz zadetkov so bile izločene že prej zabeležene prenovitve in nefrazeološke pojavitve zveze, hkrati pa so bile izpisane prenovitve, ki jih iskanje prenovitev ni zajelo, a ustrezajo tipu, ki so predmet raziskave. To so primeri, kjer se v prenovljenem delu ne pojavi samostalni, temveč beseda

pripada drugi besedni vrsti (npr. *prav za prav*), in kjer se pojavi več kot samo za med besedama (npr. *šnops za še en šnops*).

Proces iskanja je bil podoben za vse frazeme, pogosto je zahteval veliko iznajdljivosti, nekaterim naključno najdenim primerom je sledilo popravljane iskalnih pogojev, pogosto v smer večje odprtosti, dopuščanja več prostih mest ter odstopov od pravopisne in frazeološke norme. Predvsem je bilo težavno predvidevati, koliko prostih mest naj se pusti v zapisu in med katerimi sestavinami, zato so se pogosto za učinkovitejša izkazala bolj odprta iskanja (npr. iskanje [lemma="biser"] [{}{0,2} [lemma="svinja"] je prineslo več relevantnih zadetkov kot [lemma="metati"] [lemma="biser"] [lemma="svinja"], saj je poleg predvidevanja potencialnih mest med sestavinami frazema zajelo tudi glagolske variante).

V nekaterih primerih je bilo treba določen tip iskanja opustiti, ker se iskalih pogojev ni dalo oblikovati tako, da bi našli obvladljivo število zadetkov. Tako v raziskavo niso bili vključene prenovitve *x za x*, ki se pojavljajo brez vsaj enega dela izhodiščnega frazema, saj je pojavitev, ki ustrezajo tem pogojem, preveč. Podobno tudi v primeru (*dati*) *x*, *kar je x-ovega*. Izhodiščni frazem se pojavlja tudi brez glagola *dati*, vendar se je iskanje [lemma="dati"]? [tag="S.*" & lemma_lc!="bog" & lemma_lc!="cesar"] [{}{0,1} [word="kar"] [word="je"] [tag="P.*"] within <s/> izkazalo za preveč odprto, saj se ne da zapisati ukaza, ki bi iskal samo pojavitve, kjer pridevnik izhaja iz samostalnika v prvem delu. Zato je bilo iskanje prenovitev omejeno na pojavitve z glagolom *dati* in prenovitve, ki nadaljujejo enega od delov izhodiščnega frazema.

4. Analiza

4.1. *Oko za oko, zob za zob*

SSKJ2 prinaša le eno varianto frazema, v *SSF* pa so zabeležene naslednje variante frazema: *oko za oko, zob za zob; oko za oko; zob za zob* in *zob za zob, glava za glavo*. Poleg tega je v vseh treh korpusih pogosto tudi zaporedje *Zob za zob, oko za oko*,⁶ ki ga *SSF* ne navaja. Meterc (2017: 90) temu dodaja še variante s *kri za kri* ter opozarja, da je za ta frazem značilno podaljševanje z ustaljenimi in neustaljenimi sestavinami, kar je povezano z dejstvom, »da je paremija že v izvornem biblijskem odlomku del daljše verige« (Meterc, 2017: 90). Po pregledu primerov v vseh treh korpusih bi med ustaljene variante lahko šteli še variante z *življenje za življenje*. Med preučevanimi frazemi je bil ta najpogostejši, saj se v korpusih pojavi 780-krat (*Gigafida 2.0*: 330, *Janes*: 200, *slWaC*: 250; relativne frekvence:⁷ *Gigafida 2.0*: 0,2476, *Janes*: 0,7905, *slWac*: 0,279), poleg tega se pogosto pojavlja tudi kot citat.

Iskanje prenovitev je zajelo 35 primerov (*Gigafida 2.0*: 17, *Janes*: 10, *slWaC*: 8; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0128, *Janes*: 0,0395, *slWaC*: 0,0089). V prvi skupini prenovitev (5; *Gigafida 2.0*: 2, *Janes*: 1, *slWaC*: 2) je izhodiščni frazem nadaljevan z različnimi deli telesa ali s samostalnikom *telo*, npr. *oko za oko, koleno za koleno*;

⁶ V *Gigafida 2.0* se to zaporedje pojavi približno 50-krat, v *slWaC* 30-krat in v *Janes* 15-krat.

⁷ Relativna frekvenca pomeni število pojavitev na milijon pojavnici. Ta podatek omogoča primerjavo med korpusi različnih velikosti.

*Oko za oko, zob za zob, noht za noht, slepič za slepič.*⁸ Te prenovitve se pojavijo v literarnih besedilih (2), v publicistiki (2) in v spletnih komentarjih (1).

Dve prenovitvi (*slWaC*) sta zaznamovani v smeri slabšalnosti oziroma vulgarnosti, kar je za (iz)biblijske frazeme nenavadno, saj zanje na splošno velja, da niso zaznamovani v smer neknjižnosti, v slovarjih tudi nimajo oznak, kot so pogovorno, vulgarno ali neknjižno (Kržišnik, 2000: 68). Prvi primer *Oko za oko, češpljo za češpljo* se pojavi kot naslov članka o svingerstvu v reviji *Playboy*, drugi *zob za zob al pa jajca za jajca* pa se pojavi v komentarju na spletu.

Ostali primeri prenovitev niso vezani na dele telesa, samostalniki izhajajo iz sobesedila. Pojavijo se a) prenovitve z dvema deloma (14; *Gigafida 2.0*: 8, *Janes*: 5, *slWaC*: 1): *oko za oko, bomba za bombo; Zob za zob ali biser za biser*; b1) s tremi deli, kjer sta dva dela ustaljena in en prenovitven (7; *Gigafida 2.0*: 3, *Janes*: 3, *slWaC*: 1): *oko za oko, zob za zob, ignoranca za ignoranco*; b2) s tremi deli, kjer je en ustaljen del in dva prenovitvena (3; *Gigafida 2.0*: 2, *slWaC*: 1): *zob za zob, udarec za udarec, sramotenje za sramotenje*; ter c) s štirimi deli (1; *slWaC*), ki je zanimiv tudi zaradi preobrata od negativnih dejanj k pozitivnim: *zob za zob, udarec za udarec, ljubezen za ljubezen, pozdrav za pozdrav*. V korpusu *Gigafida 2.0* se dvakrat pojavi prenovitev z delom *usluga za uslugo* (enkrat v strokovnem besedilu in enkrat v publicističnem), podobni sta si tudi prenovitvi s *tvit za tvit* in *retvit za retvit* iz korpusa *Janes*. Glede na tip besedila izstopa primer *Kaj imaš raje, zob za zob ali uslugo za uslugo*, ki se pojavi v strokovnem besedilu. V literarnih besedilih se pojavita dve prenovitvi, v publicističnih in spletnih besedilih pa po enajst.

Poleg tega se v dveh primerih prenovitev frazema pojavi v verigi frazemov: *kako bi jima vrnil milo za drago, zob za zob, balon za balon; klin se s klinom zbija, oko za oko, zob za zob, smrt za smrt*. Oba primera sta iz korpusa *Gigafida 2.0*, prvi se pojavi v literarnem besedilu, drugi pa v publicističnem besedilu. Zanimiv je tudi *tvit* iz korpusa *Janes*, ki najprej nadaljuje vzorec, nato pa z njim prekine: *Zob za zob, ljubezen za ljubezen ... seks pa samo še za denar*.

4.2. *Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega*

Izhodiščni frazem se v korpusih pojavi približno 180-krat (*Gigafida 2.0*: 55, *Janes*: 50, *slWaC*: 75; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0413, *Janes*: 0,1976, *slWaC*: 0,0837) in izkazuje variantnost v zaporedju delov, poleg tega se oba dela osamosvajata in rabita samostojno.⁹ Opazno je tudi, da se frazem ne rabi samo v velelniku 2. osebe množine, temveč v različnih oblikah npr. *Naša oblast nas je obvestila, da je čas, da damo cesarju, kar je cesarjevega; Daš Bogu kar je božjega, Cesarju, kar je cesarjevega; Naj da Bogu, kar je božjega, in cesarju, kar je cesarjevega*.

Le v korpusu *Gigafida 2.0* se pojavita dva primera podaljšave izhodiščnega frazema (obe v publicističnih

besedilih), tako da ima prenovitev tri dele. Pri prvem ostaja prenovitev znotraj pomenskega polja verske oblasti, drugi pa je pomensko dlje od izhodiščnega frazema: *Bogu kar je božjega, cesarju kar je cesarjevega, papežu kar je papeževega; Vendar, bogu kar je božjega, cesarju, kar je cesarjevega, in kulturi, kar je kulturnega*.

Pojavi se več tipov dvodelnih prenovitev. V treh primerih je enemu od izhodiščnih delov frazema dodan en prenovljen del, kjer je pridevnik tvorjen iz samostalnika, npr. *Dal je cesarju kar je cesarjevega in cestarju kar je cestarjevega*. Dva primera sta iz korpusa *Janes* in se pojavita v tvitih, tretji pa je iz korpusa *slWaC* iz literarnega besedila. V dveh primerih je enemu od izhodiščnih delov frazema dodan prenovljen del, kjer se samostalnik in pridevnik ne ujemata: *Daj bogu, kar je božjega, in Cerkv, kar je slovenskega; Daj cesarju kar je cesarjevega in državi kar je sosedovega*. Prvi primer je iz publicističnega besedila (*Gigafida 2.0*), drugi pa iz spletnega foruma (*slWaC*). Drugemu primeru je podoben še *tvit* iz korpusa *Janes*, kjer se prav tako v obeh delih pojavi samostalnik povezan s posvetno oblastjo: *Cesarju kar je cesarjevega, državi, kar je državnega*.

Le ena prenovitev je enodelna, torej brez navedbe katerega od delov izhodiščnega frazema: *sva pila kavo na balkonu in dala jutru, kar je jutranjega*, pojavi se v publicističnem besedilu v korpusu *Gigafida 2.0*. Poleg tega se pojavijo še štirje primeri enodelnih zvez (*Gigafida 2.0*: 2, *Janes*: 1, *slWaC*: 1), vendar zaradi premalo konteksta ni mogoče z gotovostjo trditi, ali so to prenovitvene ali neprenovitvene modifikacije (napake ali slabo poznavanje frazema) ali pa morda že (skoraj) ustajene variante. Z največjo gotovostjo lahko o neprenovitveni modifikaciji govorimo v primeru *tvita*, kjer je samostalnik *cesar* nadomeščen s samostalnikom *car*, saj gre za sopomenki s podobnim slušnim vtisom, tudi pojavitev je samo ena. Drugače je v primerih, kjer je *cesar* nadomeščen z *državo* (enkrat v publicističnem besedilu in enkrat na forumu), *Bog* pa s *papežem* (enkrat v publicističnem besedilu), npr. *Dajo državi kar je državnega; Dajmo papežu, kar je papeževega*.

Pri naslednjih štirih pojavitvah (*Gigafida 2.0*: 2, *slWaC*: 2) iz publicističnih (3) in spletnih besedil (1) ostaja konotativni pomen skoraj nespremenjen, saj je kljub zamenjavi sestavin ohranjeno razmerje med posvetno oblastjo (*cesar, gospod, gospodar*) in Bogom oziroma cerkveno oblastjo (*Bog, papež*): *daj cesarju, kar je cesarjevega, in papežu, kar je papeževega; srednjeveške mantre o Bogu, kar je božjega, gospodu, kar je gospodovega; dati Bogu, kar je božjega, in gospodarju, kar je gospodarjevega* (prenovitev se pojavi v dveh korpusih: *Gigafida 2.0* in *slWaC*). Če vse zgornje primere obravnavamo kot prenovitve, se skupno pojavi 17 prenovitev (*Gigafida 2.0*: 8, *Janes*: 4, *slWaC*: 5; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,006, *Janes*: 0,0158, *slWaC*: 0,0056).

Po definiciji so prenovitve enkratne in namerne tvorbe, vendar se nekatere zveze pojavijo večkrat (predvsem z *država* in *papež*) tako v samostojnih enodelnih zvezah kot v dvodelnih in trodelnih zvezah. V nekaterih kontekstih delujejo prenovitveno (npr. kot tretji del), v nekaterih ne ali pa je konteksta premalo, da bi lahko ugotovili, ali gre za nameren odstop od izhodiščnega frazema ali napako ali morda že za (skoraj) ustaljeno variantnost. V teh primerih gre za odmik v smeri sodobne stvarnosti, predvsem pri pogostem nadomeščanju samostalnika *cesar* s

⁸ Primeri so predstavljeni tako, kot so zapisani v korpusu, popravljeni so le presledki ob ločilih.

⁹ Krajšanje frazemov in osamosvajanje posameznih delov je v frazeologiji dokaj pogost pojav. V SSF je pri (iz)biblijskih frazemih npr. zabeleženo krajšanje frazema: *umiti si roke* (kot *Pilat*).

samostalnikom *država*. Tem prenovitvam sta podobni dve pojavitvi, kjer je skupaj navedenih več izrazov, kar kaže na njihovo izenačitev: *daj cesarju kar je cesarjevega in bogu, papežu, kleru kar je božjega; daj cesarju (državi), kar je cesarjevega in bogu, (cerkvi) kar je božjega*.

4.3. Človek obrača, Bog obrne

Frazem je obravnavan v SSKJ2 samo v obliki *človek obrača, bog obrne*, vendar je pregledano korpusno gradivo pokazalo, da se frazem odmika od verske konotacije, saj je samostalni *Bog* pogosto nadomeščen s samostalniki *usoda, življenje*, redkeje tudi s *čas* v taki meri, da lahko govorimo o ustaljeni variantnosti in ne o modificirani rabi. Da so to že ustaljene variante izhodiščnega frazema, dokazujejo tudi uveljavljena sredstva: kot pravi *pregovor* »*človek obrača, usoda obrne*«; *Kako gre že tisti rek ... "Človek obrača, življenje obrne"* (podčrtala E. T.). Varianta s samostalnikom *usoda* se pojavi šestkrat v publicističnih besedilih in enkrat na spletu, varianta s *čas* se pojavi le dvakrat, in sicer v publicističnih besedilih, najpogostejša je varianta z *življenje*, ki se pojavi petnajstkrat (šestkrat v publicistiki in devetkrat na spletu). V nekaterih primerih se skupaj pojavi več variant, npr. *Pravijo, da človek obrača, življenje ali bog pa obrne*. Pogosto je frazem rabljen tudi v množini *ljudje obračajo* ali *ljudje obračamo*. V več primerih je samostalni *človek* nadomeščen z osebnim zaimkom *ti, mi* ali *vi*, vendar brez prenovitvenega učinka. Frazem se v korpusih pojavi približno 250-krat (*Gigafida* 2.0: 110, *Janes*: 65, *slWaC*: 75; relativne frekvence: *Gigafida* 2.0: 0,0825, *Janes*: 0,2569, *slWaC*: 0,0837).

V korpusih se pojavi 39 prenovitev (*Gigafida* 2.0: 18, *Janes*: 9, *slWaC*: 12; relativne frekvence: *Gigafida* 2.0: 0,0135, *Janes*: 0,0356, *slWaC*: 0,0134), ki ustrezajo iskanim tipom. V dveh primerih sta skupaj navedena izhodiščni frazem in prenovitev, kjer je opozorjeno, da gre za prenovitev: *Pozabljajo pa na star pregovor, da človek obrača, bog pa obrne, ki se v tem primeru glasi: človek obrača, narava pa obrne; Metafizično prepričanje Človek obrača, bog obrne, je modificirano v Človek obrača, zgodovina obrne*. Prvi primer je iz publicističnega besedila (*Gigafida* 2.0), drugi pa iz strokovnega (*slWaC*).

Zabeležili smo pet prenovitev celih delov, v vseh ostalih primerih so prenovitve tvorjenje z zamenjavo samostalnika *Bog* ali obeh samostalniških sestavin. Ena prenovitev je tipa *človek obrača ...: človek obrača, župnik spregleda*, ki se pojavi v publicističnem besedilu v korpusu *Gigafida* 2.0. Ostale štiri prenovitve so tipa ... *Bog obrne*. Tri od teh pomensko ostajajo zelo blizu izhodiščnemu frazemu: *ti načrtuješ, bog obrne* (pojavi se dvakrat); *kakorkoli obrneš, bog obrne*. Četrti pa se od izhodiščnega frazema bistveno oddaljuje: *Bog obrne, Joža z štilerco pa požaga*. Zadnje dva primera sta iz korpusa *Janes* (tvita), ostala dva pa iz korpusa *Gigafida* 2.0 (publicistični besedili).

Prenovitev tipa *človek obrača, x obrne* je 16 (*Gigafida* 2.0: 7, *Janes*: 3, *slWaC*: 6), vsaka se pojavi samo enkrat in se nanaša na konkretno situacijo (kdo/kaj je nekomu prekrizalo načrte). Samostalni *Bog* zamenjujejo različni samostalniki iz sobesedila, in sicer osebe (predvsem, a ne samo poklici, npr. *sprevodnik, trgovci, Tajka*), živali (npr. *opica*), predmeti (npr. *motor*), imena podjetij (npr. *Microsoft*) in pojmi (npr. *trg, smrt*); zanimiva je pojava, kjer *Boga* nadomešča *Alah* (*Človek obrača, Alah obrne*).

Sedem prenovitev je iz publicističnih besedil, po dve iz tvitov in blogov, ena se pojavi v komentarju bloga ter štiri drugje na spletu.

Prenovitev tipa *x obrača, y obrne* je prav tako 16 (*Gigafida* 2.0: 7, *Janes*: 4, *slWaC*: 5). Velika večina primerov se nanaša na nemoralna dejanja ali družbene probleme (npr. *Pohvale obračajo, denar obrne?*!), veliko jih je s področja politike (npr. *politiki obračate, volivci obrnejo; Stranke obračajo, mediji pa obrnejo*). V tem pogledu izstopa pojavitev: *Alpinist obrača, gora obrne*. Le ena prenovitev se pojavi dvakrat v istem korpusu (*slWaC*: *Država obrača, državljani obrne*). Večina prenovitev je iz publicističnih besedil, le štiri se pojavijo v tvitih.

4.4. Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo

Izhodiščni frazem se je izkazal za zelo variantnega. Že Meterc (2017: 247) opozarja, da zaimek *vanjo* ni obvezna sestavina frazema, temveč fakultativna, kar potrjuje tudi pregled primerov v korpusu. Pojavlja se tudi z obratnim vrstnim redom delov. Po pregledu primerov v vseh treh korpusih so bile kot ustaljene variante upoštevane različice prvega dela s sestavinami iz besednih družin *greh, kriv, kriv in nedolžen*, npr. *kdor (nič) ne greši, kdor ni kriv, kdor je brez krivde, kdor je nedolžen*. Drugi del je manj varianten, najbolj trdno so povezane sestavine *prvi, vreči in kamen*, zato tudi ni nenavadno, da se ta del pojavlja tudi osamosvojeno kot glagolski frazem *prvi vreči kamen* 'obsojati napake drugih'. Če seštejemo vse pojavitve pregovora (v vseh variantah) in glagolskega frazema, je pojava približno 335 (*Gigafida* 2.0: 100, *Janes*: 100, *slWaC*: 135; relativne frekvence: *Gigafida* 2.0: 0,075, *Janes*: 0,3953, *slWaC*: 0,1507).

Od vseh preučevanih frazemov se pri tem pojavi največ prenovitev, in sicer 70 (*Gigafida* 2.0: 12, *Janes*: 36, *slWaC*: 22; relativne frekvence: *Gigafida* 2.0: 0,009, *Janes*: 0,1423, *slWaC*: 0,0246). Največ je prenovitev, kjer ostaja nespremenjen del *naj prvi vrže kamen* (60), ki je tudi pri izhodiščnem frazemu manj varianten in se osamosvaja. Večina teh prenovitev ustreza enemu od spodnjih tipov:

A. prenovitve, ki ustrezajo ustaljeni varianti *kdor je brez greha*, torej primeri, ki vsebujejo zanikano negativno dejanje (41; *Gigafida* 2.0: 6, *Janes*: 24, *slWaC*: 11): *Kdor izmed vas je brez slabega singla, naj prvi vrže kamen vanj; Tisti, ki je odrasel, ne da bi zajokal, naj prvi vrže kamen v jokajočega otroka; Kdor ni prepisal diplomske, naj prvi vrže kamen*. Največ prenovitev je iz tvitov (21), sledijo publicistična besedila (10). Po pet ali manj prenovitev se pojavi v komentarjih na spletu (5), na forumih (3) in v blogih (2).

B. prenovitve, ki ustrezajo ustaljeni varianti *kdor je nedolžen*, torej primeri, ki vsebujejo pozitivno dejanje (19; *Gigafida* 2.0: 4, *Janes*: 6, *slWaC*: 9): *Kdor trdi, da se je odločil za nakup svojega vozila na osnovi takšnega ali drugačnega podatka o obremenitvi okolja, naj prvi vrže kamen; tisti, ki je nezmožljiv, naj prvi vrže kamen; naj prvi vrže kamen tisti, ki ob VSAKEM znaku 60 VEDNo zavre na 60*. Največ prenovitev je v publicističnih besedilih (7) in nato v tvitih (6), manj jih je v komentarjih na spletu (3), blogih (2) in forumih (1).

Pomensko izstopa prenovitev, ki izrablja dobesedni pomen besede *kamen*: *Naj prvi vrže kamen tisti, ki ga ne*

misli metat v begunce, ki se pojavi v tvidu (*Janes*). Prav tako od tega modela odstopa naslednja prenovitev: *V tem trenutku je malo verjetno, da bi prvi vrgel kamen tisti, katerega roka se od dalec vidi, cigava je*, ki se pojavi v komentarju na spletu v korpusu *slWaC*.

Kljub upoštevanju različnih variant smo zabeležili samo šest prenovitev (*Gigafida 2.0*: 1, *Janes*: 4, *slWaC*: 1) z ohranjenim prvim delom frazema. Pri štirih je zveza *vreči kamen* zamenjana z drugim nasilnim ali negativnim dejanjem (*streljati*, *vreči petardo*, *vreči bombo*, *vreči očitek*). Dve prenovitvi sta iz tvidov, ena iz bloga in ena iz publicističnega besedila. Od pomena izhodiščnega frazema se najbolj oddaljujeta dve prenovitvi iz korpusa *Janes*, obe se pojavita na Twitterju: *kdor je brez greha*, *naj prvi .. dobi provizijo; kdor je brez greha je ateist*.

4.5. Duh je sicer voljan, ali meso je slabo

Že v obstoječih slovarskih virih se frazem pojavi v nekoliko različnih variantah: *duh je sicer voljan, ali meso je slabo* (SSKJ2) in *duh je voljan, a meso je slabo* (SSF), vendar korpusno gradivo kaže na še večjo variantnost. Samostalni *duh* je pogosto nadomeščata samostalnika *volja* in *um*. Veznik *sicer* se pojavlja pogosto, a ne vedno. Pridevnik *voljan* je pogosto nadomeščen s pridevniki *močan*, *dober* in *čvrst*. Od veznikov se pojavijo: *a*, *ampak*, *toda*, *le*, *samo*, *ali*, *pa*. V drugem delu se namesto pridevnika *slab* pojavita tudi pridevnika *slaboten* in *šibek*. Pojavi se tudi obraten vrstni red delov. Težko se določi mejo, kaj je ustaljena variantnost in kaj je neprenovitvena modifikacija, saj se variante prepletajo med sabo, zagotovo pa niso prenovitve, saj spremembe niso hotene in tudi pomen ostaja nespremenjen. Če k pojavitvam izhodiščnega frazema štejemo vse zgoraj našteje variante, se frazem pojavi približno 50-krat (*Gigafida 2.0*: 15, *Janes*: 15, *slWaC*: 20; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0113, *Janes*: 0,0593, *slWaC*: 0,0223). Če pa bi k ustaljenim variantam šteli samo že uslovarjene, se frazem pojavi približno 20-krat.

Zanimale so nas prenovitve z ohranjenim enim delom izhodiščnega frazema. Čeprav je iskanje zajelo tudi pogostejše sestavinske variante, so bile zabeležene le tri prenovitve (v vsakem korpusu ena; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0008, *Janes*: 0,004, *slWaC*: 0,0011). Prva prenovitev se pojavi kot tvid (*Janes*), vendar ni dovolj konteksta, da bi lahko razbrali natančen pomen prenovitve: *želja je vroča, meso je šibko*. Drugi primer se pojavi v publicističnem besedilu (*Gigafida 2.0*), kjer je samostalni *duh* zamenjan s samostalnikom *vlada*, ponovno je aktualiziran dobessedni pomen samostalnika *meso*: *VLADA JE VOLJNA, (RDEČE) MESO JE SLABO*. V tretjem primeru je v publicističnem besedilu (*slWaC*) poleg prenovitve enega od delov izhodiščnega frazema prisotno še križanje s frazemom *jekleni živci*: *Meso je šibko, duh še šibkejši, jekleni živci pa zmagujejo*.

4.6. Beseda je meso postala

Izhodišni frazem se v korpusih pojavlja v zelo raznolikih oblikah rabe: v različnih časih in številih (*besede so meso postale*, *beseda bo meso postala*, *beseda meso postane*), zanikano (*besede niso meso postale*), pooziraljeno (*besede, ki so meso postale*) ipd. Pojavi se približno 405-krat (*Gigafida 2.0*: 160, *Janes*: 100, *slWaC*: 145; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,12, *Janes*: 0,3953, *slWaC*: 0,1618).

Obravnavane prenovitve so razdeljene v dva tipa: *x je meso postala* in *beseda je x postala*, upoštevani so različni spoli in števila. Skupno je iskanje zajelo 50 prenovitev (*Gigafida 2.0*: 25, *Janes*: 14, *slWaC*: 11; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0188, *Janes*: 0,0553, *slWaC*: 0,0123). Bistveno bolj produktiven je prvi tip prenovitev (37; *Gigafida 2.0*: 18, *Janes*: 9, *slWaC*: 10). Nekatere sestavinske menjave se pojavijo večkrat: *govorica/govorice* (*Gigafida 2.0*: 5, *Janes*: 1), *ideja* (*Gigafida 2.0*: 2, *slWaC*: 2), *želja* (*Gigafida 2.0*: 1, *slWaC*: 2), *inflacija* (*Gigafida 2.0*: 1, *slWaC*: 1), *ženska/ženske* (*Janes*: 1, *slWaC*: 1), vendar kljub več pojavitvam delujejo prenovitveno. Samostalni *beseda* je najpogostejše zamenjan z eno besedo, a pojavijo se tudi daljše besedne zveze različnih tipov: *robotska rakovica*, *ljubezen do sosedu*, *zgodovinski posel v Ligi MLB*, *povest davnih dedov stricev in tet*. Največ prenovitev se pojavi v publicističnih besedilih (27), veliko manj jih je v tvidih (8), po ena prenovitev se pojavi na forumih in v spletnih komentarjih.

Prenovitve tipa *beseda je x postala* je bistveno manj (13; *Gigafida 2.0*: 7, *Janes*: 5, *slWaC*: 1), najpogostejše se pojavi zamenjava s samostalnikom *konj* (trikrat; *Janes*: 2, *slWaC*: 1), morda zaradi vpliva frazema *beseda ni konj*. Dvakrat se pojavi prenovitev *beseda je nota postala*, obakrat v *Gigafida 2.0*. Pogosta je izraba prenovitve za naslove ali vabila na umetniške dogodke, npr. *beseda je nota postala*, *beseda je risba postala*, vendar niso vse prenovitve vezane na umetniško področje, saj se pojavi tudi zamenjava s *tofu* in *motor*. Šest prenovitev se pojavi v publicističnih besedilih, pet v tvidih ter po ena v leposlovju in drugje na spletu.

4.7. Metati bisere svinjam

V SSKJ2 je frazem obravnavan samo v obliki *metati bisere svinjam*, SSF pa navaja še pretvorbo z glagolnikom *metanje* in opozarja, da se v tem primeru frazem rabi tudi v krajši obliki *metanje biserov*, torej brez samostalnika *svinja*. Izhodišni frazem se v korpusih pojavi približno 145-krat (*Gigafida 2.0*: 35, *Janes*: 60, *slWaC*: 50; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0263, *Janes*: 0,2372, *slWaC*: 0,0558) v zelo različnih oblikah rabe, iskanje je zajelo tudi posamostaljene primere z glagolnikom *metanje*. Kot varianti bi lahko opredelili pojavitve s predlogoma *pred* in *med*: *metati bisere pred svinje* in *metati bisere med svinje*, pogost je tudi povratno svojilni zaimek *metati svoje bisere svinjam*. Namesto glagola *metati* se po večkrat pojavljajo: *vreči*, *dati*, *dajati*, *trošiti*, po enkrat tudi *deliti* in *sipati*, ki nista ustaljeni varianti, temveč neprenovitveni modifikaciji.

Iskanje, ki je upoštevalo tudi zgoraj navedene variante, je zajelo tri prenovitve (*Gigafida 2.0*: 2, *slWaC*: 1; relativne frekvence: *Gigafida 2.0*: 0,0015, *slWaC*: 0,0011). Pri dveh je samostalni *biser* zamenjan z nečim dragocenim iz konteksta, obe prenovitvi se pojavita v korpusu *Gigafida 2.0* v leposlovju: *KAJ NAJ IMAM S SLOVENCEM, KI MEČE AVTORJA SONETNEGA VENCA SVINJAM?*; *Ni vedel, da je iz rodu Enakovih, in ni ga zanimalo, da meče obresti porekla svinjam*. V enem primeru iz bloga (*slWaC*) je samostalni *svinja* zamenjan z nekom, ki ne ceni ponujenega: *Vse bolj besno mečejo bisere občinstvu v glave! – Ne ceni jih (občinstvo) – kako bi tudi jih, če se sami ne?*

5. Diskusija

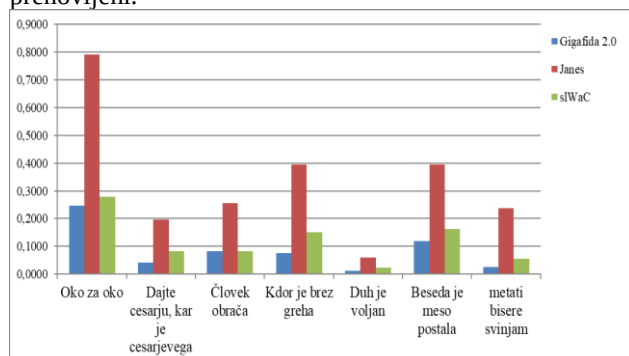
V tabeli 1 je v prvi vrstici pri vsakem frazemu prikazano približno število pojavitev izhodiščnega

frazema in natančno število prenovitev, ki so bile vključene v raziskavo. V drugi vrstici so prikazane relativne frekvence izhodiščnih frazemov in prenovitev v korpusih.

	Izhodiščni frazem				Prenovitve			
	<i>GF 2.0</i>	<i>Janes</i>	<i>slWaC</i>	Skupaj	<i>GF 2.0</i>	<i>Janes</i>	<i>slWaC</i>	Skupaj
<i>Oko za oko, zob za zob</i>	330	200	250	780	17	10	8	35
	0,2476	0,7905	0,279	0,3143	0,0128	0,0395	0,0089	0,0141
<i>Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega</i>	55	50	75	180	8	4	5	17
	0,0413	0,1976	0,0837	0,0725	0,006	0,0158	0,0056	0,0068
<i>Človek obrača, Bog obrne</i>	110	65	75	250	18	9	12	39
	0,0825	0,2569	0,0837	0,1007	0,0135	0,0356	0,0134	0,0157
<i>Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo</i>	100	100	135	335	12	36	22	70
	0,075	0,3953	0,1507	0,135	0,009	0,1423	0,0246	0,0282
<i>Duh je sicer voljan, ali meso je slabo</i>	15	15	20	50	1	1	1	3
	0,0113	0,0593	0,0223	0,0201	0,0008	0,004	0,0011	0,0012
<i>Beseda je meso postala</i>	160	100	145	405	25	14	11	50
	0,12	0,3953	0,1618	0,1632	0,0188	0,0553	0,0123	0,0201
<i>metati bisere svinjam</i>	35	60	50	145	2	0	1	3
	0,0263	0,2372	0,0558	0,0584	0,0015	0	0,0011	0,0012
Skupaj po korpusih	805	590	750	2145	83	74	60	217

Tabela 1: Zastopanost izhodiščnih frazemov in prenovitev v korpusih

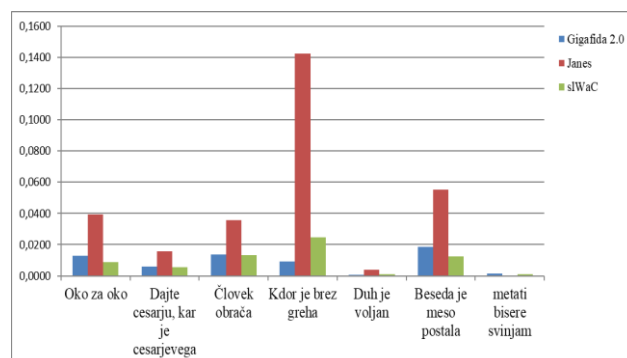
Zanimalo nas je, ali obstaja povezava med pogostostjo izhodiščnega frazema in številom prenovitev. Štirje frazemi z največ pojavitvami izhodiščnega frazema (*Oko za oko, zob za zob*; *Beseda je meso postala*; *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo*; *Človek obrača, Bog obrne*) imajo največ prenovitev in trije frazemi z najmanj pojavitvami izhodiščnega frazema (*Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega*; *metati bisere svinjam*; *Duh je sicer voljan, ali meso je slabo*) imajo tudi prenovitev najmanj, vendar so med njimi pomembne razlike. Za frazem *metati bisere svinjam* je tako približno 100 pojavitev več kot za frazem *Duh je sicer voljan, ali meso je slabo*, prenovitev pa imata oba enako (le 3), čeprav bi jih pri prvem pričakovali več. Izstopata tudi frazema *Oko za oko, zob za zob* in *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo*, kjer bi več prenovitev pričakovali pri prvem, vendar je prenovitev bistveno več pri drugem. Torej le delno drži, da so pogostejši frazemi pogostejše prenovljeni.

Slika 1: Relativne frekvence izhodiščnih frazemov v korpusih

Če upoštevamo relativne frekvence, so vsi izhodiščni frazemi najpogostejši v korpusu *Janes* in najredkejši v korpusu *Gigafida 2.0*. Razlika v pogostosti je največja pri frazemu *Oko za oko, zob za zob*, najmanjša pa pri frazemu

Duh je sicer voljan, ali meso je slabo, ki je tudi po številu pojavitev najredkejši.

Slika 2: Relativne frekvence prenovitev v korpusih

Pri frazemih *Duh je sicer voljan, ali meso je slabo* in *metati bisere svinjam* je prenovitev tako malo, da težko govorimo o razlikah med korpusi. Tako kot pri izhodiščnih frazemih je tudi pri prenovitvah opazno, da so najpogostejše v korpusu *Janes*. Največja razlika z ostalimi korpusi je pri prenovitvah frazema *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo*, najmanjša pa pri prenovitvah frazema *Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega*. Prenovitve frazema *Človek obrača, Bog obrne* so v korpusih *Gigafida 2.0* in *slWaC* približno enako pogoste. Prenovitve frazemov *Oko za oko, zob za zob*; *Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega* in *Beseda je meso postala* so najredkejšje v korpusu *slWaC*, prenovitve frazema *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo* pa so najredkejšje v korpusu *Gigafida 2.0*. Pri prenovitvah tega frazema je presenetljivo, da je tudi številsko prenovitev največ v korpusu *Janes* (36), sledi *slWaC* (22), najmanj prenovitev je v korpusu *Gigafida 2.0* (12).¹⁰

¹⁰ O specifičnosti frazemov in njihovih prenovitev za spletna besedila prim. Justin el. al., 2015.

Eno od raziskovalnih vprašanj je bilo vezano tudi na tipe besedil, v katerih so pojavljajo prenovitve, in sicer ali so frazeološke prenovitve in določeni tipi prenovitev pogostejši v določenih tipih besedil. V spodnji tabeli je prikazano, koliko primerov prenovitev je bilo zabeleženih v posameznem tipu besedil; združeni so podatki vseh treh uporabljenih korpusov.

	Strok.	Lit.	Publ.	Splet.
<i>Oko za oko, zob za zob</i>	1	5	15	14
<i>Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega</i>	0	1	9	7
<i>Človek obrača, Bog obrne</i>	1	0	22	16
<i>Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo</i>	0	0	20	50
<i>Duh je sicer voljan, ali meso je slabo</i>	0	0	2	1
<i>Beseda je meso postala</i>	0	1	33	16
<i>metati bisere svinjam</i>	0	2	0	1
Skupaj	2	9	101	105

Tabela 2: Zastopanost prenovitev v tipih besedil

Pričakovano je, da je v strokovnih besedilih prenovitev malo, saj je frazeologija vezana predvsem na neformalne govorne položaje in nestrokovna besedila (Gantar, 2001: 212). Največ prenovitev se pojavi v publicističnih in spletnih besedilih, vendar je to delno posledica sestave izbranih korpusov, saj v njih prevladujeta ta dva tipa besedil. Prav sestava korpusov bi lahko pojasnila tudi majhno število prenovitev v literarnih besedilih, saj ta besedila predstavljajo le majhen delež besedil v izbranih korpusih. Skoraj dve tretjini prenovitev iz spletnih besedil se pojavi v tvitih (67), bistveno manj jih je v komentarjih (13), blogih (11), forumih (7) in drugje na spletu (7).

Razlike se pojavijo tudi pri določenih tipih prenovitev. Pri frazemu *Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega* se prenovitve z dodajanjem tretjega dela pojavijo le v korpusu *Gigafida 2.0* v publicističnih besedilih. Prav tako močno prevladuje raba v publicističnih besedilih pri prenovitvah tipa *x obrača, y obrne* frazema *Človek obrača, Bog obrne*, saj se kar 12 od skupno 16 prenovitev te vrste pojavi v tem tipu besedil. Ne samo, da se prenovitve frazema *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo* pojavljajo predvsem na spletu, kar 33 prenovitev (skoraj polovica vseh prenovitev) se pojavi v tvitih. Še posebej je razlika med prenovitvami v tvitih in vseh ostalih virih izrazita pri tipu *kdor + zanikano negativno dejanje, naj prvi vrže kamen*, saj je kar 21 primerov od 41 s Tweeterja.

Predvsem dva frazema sta se izkazala za bistveno bolj variantna kot prikazujejo slovarji: *Duh je sicer voljan, ali meso je slabo* in *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo*. Pri prvem je variantnih več sestavin v obeh delih, v drugem pa je varianten predvsem prvi del, zaimek *vanjo* v drugem delu pa je neobvezen; oba se pojavljata tudi z obratnim vrstnim redom delov. Poleg frazema *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo* je težaven za ločevanje med ustaljenimi variantami in modifikacijami tudi *Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je*

božjega, saj večina sestavinskih menjav ostaja znotraj pomenskega polja posvetne in cerkvene oblasti, zato tudi konotativni pomen ostaja blizu izhodiščnemu frazemu, poleg tega pa pogosto zaradi pomanjkanja konteksta ni razvidno, ali gre za hoteno spremembo (prenovitevno modifikacijo), napako (neprenovitevno modifikacijo) ali pa celo za že ustaljeno variantnost. K ustaljenim variantam frazema *Človek obrača, Bog obrne* bi lahko šteli zamenjave samostalnika Bog s samostalniki *življenje, čas in usoda* ter rabo v množini s samostalnikom *ljudje*. K ustaljenim variantam frazema *Oko za oko, zob za zob* bi poleg variant z *glava* in *kri* lahko prišteli še variante z *življenje*. Pri frazemu *metati bisere svinjam* bi kot varianto gotovo lahko obravnavali pojavitve z glagolom *vreči*, pogojno tudi z *dati, dajati, trositi* ter predlogoma *med* in *pred*. Bistveno je, da novonastajajoči slovarji obravnavajo te in podobne spremembe, variante in premike v rabi, ki se kažejo v sodobnem gradivu, ter da prinašajo podatek tudi o pravopisni variantnosti (v našem primeru predvsem pri samostalniku *bog/Bog*), kjer to podpira korpusno gradivo.

Pri več frazemih je opazno krajsanje in s tem nastajanje novih npr. glagolskih frazemov ali osamosvajanje posameznih delov frazema. To je zlasti opazno pri frazemih *Oko za oko, zob za zob; Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega* ter *Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo*. Pri teh frazemih bi bilo smiselno razmisliti o uslovarjenju novonastalih krajših frazemov kot samostojnih izhodiščnih oblik ali vsaj opozoriti na možnost samostojne rabe posameznega dela.

Pri nekaterih frazemih je opazno oddaljevanje od izvornega biblijskega odlomka oziroma frazema in izgubljanje verske konotacije. Najbolj očitno je to pri frazemu *Človek obrača, Bog obrne* pri variantah s samostalniki *življenje, usoda* in *čas*. Za frazem *Duh je sicer voljan, ali meso je slabo* so tipične zamenjave sestavin, ki frazem bližajo sodobnemu jeziku in stvarnosti ter s tem oddaljujejo od prvotnega besedila, saj pridevnik *voljan* pogosto nadomeščajo bolj vsakdanji pridevniki *čvrst, močan* in *dober*. Odmik k sodobni stvarnosti je opazen tudi pri frazemu *Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega*, ko pogosto *cesarja* nadomešča *država, Boga* pa *papež*, vendar pri teh še ni mogoče z gotovostjo trditi, da so to ustaljene variante.

6. Sklep

Glavna prednost uporabe treh korpusov je, da je bilo zajetih veliko raznovrstnih primerov iz različnih tipov besedil in diskurzov, saj je za ugotavljanje mej med ustaljenostjo in neustaljenostjo frazeoloških variant poleg velike količine podatkov ključnega pomena tudi heterogenost virov. Če bi za raziskavo uporabili le korpus *Gigafida 2.0* kot največji in referenčni korpus, bi spregledali mnogo relevantnih pojavitev. Kot je pokazala ta raziskava, so spletna besedila (predvsem družbena omrežja) zelo bogata s frazemi in frazeološkimi prenovitvami, zato je bila njihova vključitev v analizo ključnega pomena. Samo zelo velik referenčni korpus splošne slovenščine za res kvalitetno jezikoslovno raziskovanje ni dovolj, temveč potrebujemo tudi več specializiranih korpusov.

Za celovitejši odgovor glede razmerja pogostosti izhodiščnega frazema in števila prenovitev bi bilo treba pregledati veliko večje število frazemov, na podlagi

analiziranih frazemov lahko predpostavko, da se pogostejše prenavljajo frazemi, ki so tudi v svoji izhodiščni obliki pogostejši, potrdimo le delno. Verjetno imajo večji vpliv na prenovitvene možnosti frazema njegove pomenske lastnosti in dejstvo, da so frazemi kolektivne metafore, skupne celotni jezikovni skupnosti in zato predstavljajo dobro izhodišče za tvorbo novih metafor (prim. Justin et al., 2015: 37). Predvsem pri pojavitvah tvitov v korpusu *Janes* je pogosto premalo konteksta, da bi primere z gotovostjo umestiti v enega od tipov pojavitev, še posebej je to problem pri zamenjavi sestavin znotraj istega pomenskega polja, kjer je meja med ustaljeno variantnostjo in neprenovitveno modifikacijo zabrisana, kar otežuje ustrezen slovarski prikaz frazema in njegovih variant.

Potrdila se je predpostavka, da je za večje število (iz)biblijskih frazemov značilno prilagajanje sodobnemu jeziku in stvarnosti, s čimer se odmikajo od izvirnega besedila, a hkrati ne pride do razpada frazeološkega pomena. Nekateri frazemi izgubljajo versko konotacijo z zamenjavo sestavin, ki so v nekaterih primerih že ustaljene variante, pri drugih pa se morda bodo v nadaljnjem jezikovnem razvoju nekatere sedaj neprenovitvene modifikacije tako ustalile in razširile v rabi, da bodo postale ustaljene in normirane variante.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

7. Literatura

- Tomaž Erjavec in Nikola Ljubešić. 2014. The slWaC 2.0 Corpus of the Slovene Web. V: T. Erjavec, J. Žganec Gros, ur., 9. *Konferenca jezikovne tehnologije*, str. 50–55.
- Darja Fišer, Tomaž Erjavec in Nikola Ljubešić. 2016. JANES v0.4: Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin. V: *Slovenščina 2.0*, 4(2):67–99.
- Darja Fišer, Nikola Ljubešić in Tomaž Erjavec. 2020. The Janes project: language resources and tools for Slovene user generated content. V: *Language resources and evaluation*, 54(1):223–246.
- Polona Gantar. 2001. Slovenska frazeologija v dosedanjih slovarjih glede na aktualna slovaropisna načela. *Jezikoslovni zapiski*, 7(1–2): 207–223.
- Polona Gantar. 2006. Korpusni pristop v frazeologiji in slovarske aplikacije. V: A. Vidovič Muha, ur., *Slovensko jezikoslovje danes*, str. 151–163. Slavistično društvo Slovenije.
- Polona Gantar. 2007. *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Martin Justin, Nejc Hirci in Polona Gantar. 2015. Rana ura, slovenskih fantov grob: analiza frazeoloških prenovitev v spletni slovenščini. V: D. Fišer, ur., *Slovenščina na spletu in v novih medijih*, str. 33–37. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Janez Keber. *Slovar slovenskih frazemov*, www.fran.si, dostop 20. 4. 2020.
- Simon Krek, Polona Gantar, Špela Arhar Holdt in Vojko Gorjanc. 2016. Nadgradnja korpusov Gigafida, Kres, ccGigafida in ccKres. V: T. Erjavec, D. Fišer, ur., *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2016*. 200–202.
- Simon Krek, Špela Arhar Holdt, Jaka Čibej, Andraž Repar in Nikola Ljubešić. 2019. *Specifikacije izdelave korpusa Gigafida 2.0*.
- Erika Kržišnik. 1987. Prenovitev kot inovacijski postopek. *Slava I*(1):49–56.
- Erika Kržišnik. 1990. Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih delih. *Slavistična revija*, 38(4):399–420.
- Erika Kržišnik. 1996. Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija*, 44(2):133–154.
- Erika Kržišnik. 2000. Biblične stalne zveze v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v slovenskem jeziku. *Razprave razreda za filološke in literarne vede*(XVII):67–80.
- Erika Kržišnik. 2006. Izraba semantične potence frazemov. V: A. Vidovič Muha, ur., *Slovensko jezikoslovje danes*, str. 259–279. Slavistično društvo Slovenije.
- Matej Meterc. 2017. *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Matej Meterc. 2019. Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jezikoslovni zapiski*, 25(2):33–45.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si, dostop 20. 4. 2020.
- Eva Trivunović. 2019. Diahrono raziskovanje biblijskih in izbiblijskih frazemov. *Jezikoslovni zapiski*, 25(2):47–61.